

[אהרן: אהרן-שאלת בלגיים טו]

"נשים עצלניות הן"? "נשים חשובות הן"!

לתולדות שתיים מהלכות הפסח

עמוד מתוך הגדת פראג¹, רפ"ז (1527).

אחת השאלות הטורדות את מנוחתם של חכמי זמננו (יש להודות, רק חלק קטן מהם) היא שאלת שילובן של נשים ב"עבודת הקודש": בקיום מצוות, בתפילה, בלימוד תורה², וכיוצא בהנה.

1 בצד הציור, ליד פסקת "מרור זה שאנו אוכלים", נוסף: "יש מנהג שהאיש מורה על האשה משום שנאמר 'אשה רעה מר ממוות'". אי יערי (ביבליוגרפיה של הגדות פסח (ירושלים, תשכ"א), עמ' 1, מעיר: "ובודאי באה פסקה זו כדי לעורר בדיחות דעת בין המסובים". בטופס דומה של הגדה זו שראה בריל (יערי, שם, עמ' 2) נדפס נוסח שונה: "יש מנהג בעולם שהאיש מכח(!) על האשה".

2 מקצת דברים בשיטת הרמב"ם בעניין איסור לימוד תורה לנשים, הצעתי במאמרי "יציוו חכמים" - פרק בלשונות הרמב"ם במשנה תורה", שנתון המשפט העברי יד-טו (תשמ"ח), עמ' 113-120.

המשנה בריש פסחים (א, א) נוסחת באופן סתמי: "אור לארבעה עשר בודקין את החמץ". בתלמוד הבבלי (ד, ע"א) הוסיפו עליה מנורה מפי רב נחמן בר יצחק:

כעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחכירו בארבעה עשר, על מי לבדוק, על המשכיר לבדוק דחמירא דידה הוא, או דלמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה קאי?...

כעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחכירו בארבעה עשר, חזקתו ברוק או אין חזקתו ברוק? לפאי נפקא מינה? לישיליה? דליתיה להאי דלשיליה, לאסרוהי להאי מאי?

אמר להו רב נחמן בר יצחק: תניתיה: הכל נאמנים על כיעור חמץ⁸ אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים.

מאי טעמא מהימני⁹, לאו משום חזקתו ברוק וקסבר הכל חברים הם אצל בריקת חמץ? ... לעולם אימא לך חזקתו ברוק, והכא במאי עסקינן דמחזקין לך ולא ברוק, וקאמרי הני ברוקיניה¹⁰. מהו דתימא לא להמנינהו רבנן, קמ"ל כיון דבריקת חמץ מדרבנן היא, דמדאורייתא בפיטול בעלמא סגי ליה, הימנינהו רבנן בדרבנן.

מבלי להיכנס לניתוח מדויק של הסוגייה על שלל מרכיביה, נסכם בקצרה את הנוגע לענייננו:

- לשינויי הנוסח (שרובם) - פרט לאלה שיועז עליהם לחל - אינם משמעותיים לענין שאנו עוסקים בו כאן, ראה ריני רבינוביץ, **דקדוקי סופרים**, פסחים (מנכען, תרל"ז), ה, ע"א; ר"ב נאח, **מורא שלמה למסכת פסחים** (ורושלים, תש"ז).
- "נישיליה" - להאי אם בדיק אם לאו - רש"י.
- לדעת רש"י (וכפי שעולה מחקירה הספציפית בניאור חובת המשכיר או השוכר), "נאמנות" הנישים עליה מדובר ב"הוא אמניא" אינה על עצם הבדיקה אלא מתייחסת לבדיקת המשכיר: "נאמנות על בדיקת חמץ - לחעיד בארבעה עשר שבדיקו בעליו אמשי". כד משתמע גם מהמשך דבריו בדי"ה תבא. ראה הערה 9 לקמן.
- "מאי טעמא נאמנין" - הא לאו בני אשהי ונינהו, לאו משום דבלאו אמירה דידתו נמי מחזקינן ליה ברוק, ודאי לא עבר זה על דברי חכמים, ואפילו הוא עם הארץ לשאר דברים - חכר הוא לענין בדיקת חמץ דריזין" - רש"י.
- לפי גירסת הדפוסים כאן, משמע בבירור שסוף הסוגייה מדבר בבדיקתו של נשים, עבדים וקטנים עצמם: "ובדיקניה" [וכפי ששון 594: **אין בדיק נינין**]. לגירסת הראב"ד בסוגיית, ראה לחל.

בדברים שלהלן, יידון מעמדן של נשים ביחס לשתים מחלכות החת: בדיקת חמץ ומצוות הסיבה בליל הסדר³. דומה שדרך העיון בשתי סוגיות אלה - לא פחות ממסקנותינו - יכולה ללמדנו פרק בדרכי פרשנותם של חכמים וראשונים, כמו גם בדרך העיון והדקדוק הראויים בדברי התלמוד ופרשניו, שכלל שמתפקים בדבריהם עוד ועוד - משב"ב טעמם. ולא עוד אלא שייאלו היה לנו פנאי, היינו צריכים לעשות פירושים חדשים ילפי הפסות המתחדשות בכל יום⁴.

שיטת הבבלי - "כיון דבדיקת חמץ מדרבנן היא - הימנינהו רבנן"

איזהו מקומן של נשים בבדיקת חמץ?

שאלה זו יכול שתהא תלוייה הן בהבנת מחותה של הבדיקה - האמנם בבחינת "הכשר מצווה" היא, או מרכיב במצוות "תשבותי", והן בהגדרת מעמדה הנורמטיבי, אם מדאורייתא היא או שמא רק מדברי סופרים⁵. בדברים שלהלן נתמקד רק בפרק אחד של שאלה זו, והוא פרשנות קטע קטנטן מן התלמוד הירושלמי העוסק בת. לשם הבנתו, נקדים כמה דברי רקע משאר מקורות.

- דוגמא אויפייניגת למגמות המצוינות בימינו בעולם הפסיקה, החלכות וכובשות לזן מקום גם בחנויים שיזתו בעבר עם ה"אורטודוכסיה המודרנית" מצוייה בספרו של ר"מ הרל נחלמליד שיבת מרכז חרב, מקראי קודש עמי רלג, הכותב: "יש אומרים שכאשר האשה אומרת מה נשתנה? או קטעים אחרים בהגדה, מותרת היא לשיר אותם במנגינה רק בנוכחות אביה, אחיה, בעלה ובניה, אך לא בנוכחות בברים אחרים. ובזמן שאינה טחורה אסורה היא לשיר אף בפני בעלה. **דינים אלה אמורים בין אם שרה אשה אחת לבדה או כמה נשים יחד, ובין אם שרים גברים ונשים יחדיו... ותנא ברכה על אותה הנשה לא הימנינהו בשמיעה או באמירה בלחש בלבד, וכמו שכתב ר'ק שפתיה נעות וקולה לא הימנינהו, דגברים אלה אמורים אף בשאר ימות השנה**".
- פרוש הרשב"ם לבראשית ל"ב.
- הכרת שאלה זו תלוייה בדין הביטול, שאם מן התורה ב"ביטול בעלמא סגי" ואדם ביטל החמץ אין הבדיקה אלא מדרבנן, ואילו אם לא ביטל, הבדיקה גופה - כד לדעת רוב הראשונים - היא חלק ממצוות התשבותי ומן התורה היא. סיכום ראוי בסוגייה זו מצוי באנציקלופדיה התלמודית, כרך ב, עמ' שמג-שב. שאלה מעניינת נוספת הנוגעת לענייננו היא האם יש לראות במצוות בדיקת חמץ חלק ממצוות עשה של "תשבותי" וממילא - מצוות עשה שהזמן גרמא היא, שעשים פטורות הימנה, או שמא כיוון ש"ניתקתה" היא ללא ד"ובל יראה ובל ימצאו" - כמצוות לא תעשה היא, ונשים חייבות בה כאנשים. לענין זה משמעות גם לגבי ברכת "שחחייניו" בקיום מצווה זו. ראה ארחות חיים, חלכות חמץ קונן, ע"א.

בעלי התוספות (פסחים ד, ע"ב ד"ה הימנוהו), וראשונים רבים אחרים¹⁵, מתקשים בעצם הצורך בנאמנות "מיוחדת" לנשים בעניין זה, שהרי:

כל דבר שהוא כידם מהימנין להו לנשים ועבדים, ואפילו מדאורייתא, דמעשים בכל יום שאנו מאמינים לאשה ועבד על השחיטה ועל הניקור ובפרק המדיר [מתורת עב, ע"א] משמע שסומך עליה לעניין חלה ומעשר.

מכל מקום, גבי בדיקת חמץ, אע"ג ובידס, מכל מקום אי הוי מדאורייתא לא מהימנין להו משום דאיכא טרחא יחירתא וצריך דקדוק גדול, כדמוכח בירושלמי¹⁶ שנפרש מפני שנשים עצלניות הן...

חז"ל אומר: בדיקת חמץ היא חריג בכלל המצוות, לפי שכרוכה בה "טירחה יתירה וצריכה דקדוק גדול", ואלמלא היה חיובה מדרבנן, היו הנשים מנועות הימנה לפי ש"עצלניות הן", כמו ש"מפורש בירושלמי".

הבנה זו אף שימשה "בניין אב" לחלק מן הראשונים לשאר מצוות שכרוכה בהן טירחה רבה, וכך, לדוגמא, כתב המחרי"ל¹⁷ בהלכות בדיקת חמץ:

מכאן למדים דכל דבר דאת כיה טרחא יתירא, כמו לכרוז דגים קטנים טמאים מתוך טהורים, איז מהלמנות הנשמים¹⁸.

דברי הירושלמי נזכרו אצל הרבה מן הראשונים בסוגייה זו, ולפיכך מן הראוי לדקדק בהם דקדק חיטב.

15 ראה, לדוגמא, תוספות הרא"ש על אהר (מהד' הרי"א שושנת, ירושלים, תשי"ז, עמ' מ"ח), ובדברי הראשונים הרבים אליהם מונה הרי"א שושנת בהערותיו.

16 על דברי הירושלמי והאפשרות להוכיח ממנו, ראה בסמוך להלן.

17 מהרי"ל, מהד' ש"י שפיצר (ירושלים, תשמ"ט), עמ' מב. ככל הנראה מקור הדברים בדרשת מהר"ש נוישטט. ראה ענייני שם. נוסח דומה מצוי גם ב**דרישות מהרי"ח או"י** (מהד' י"ש לנגה, ירושלים, תשל"ט), עמ' 74.

18 ראה לעניין זה דברי הרמ"א, י"ד קכ"ג, ג: "ואשה נאמנת בדבר איסור לומר תקנתו, ודווקא בודאי איסור, כגון ניקור בשר וכדומה לו. אבל בספק שמא אין כאן איסור, כגון שצריכה לברך זנים טמאים מטחורים, או איסור שיש בו צדדים לחטל - אין אשה נאמנת דאשה דעתה קלה לחטל".

1. לפי המקור (בריתא¹¹?) שהביא רב נחמן, נשים "נאמנות על בדיקת חמץ"¹²;

2. מעמדן הושוהו (כלעניינים רבים אחרים) לזהו זה עבדים וקטנים;

3. יש חידוש בכך שהן נאמנות על בדיקת חמץ ("אפילו נשים");

4. טעמו של החידוש: בדיקת חמץ היא מדרבנן בלבד, ובכנון דא האמינו להן חכמים.

הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה ב, יז), מבסס, ככל הנראה, את פסקו על הלכת הבבלי¹³, ולדעתו נשים כשרות לא רק להעיד על בית מושכר שהמשיכיר לא בדיקו, אלא גם לבדוק בעצמן ולכתחילה: "הכל כשרין לבדיקה ואפילו נשים ועבדים וקטנים".

שיטת הראשונים במירוש הבבלי

מהו הגיונה של הקביעה "הימנותו רבנן בדרבנן", המכשיר נאמנות נשים בדבר שמדאורייתא לא היו נאמנות עליו?

בראשונים¹⁴ עולות נמות שונות בעניין זה. רש"י מבקש להציב הסבר הנשען על עיקרון חדומה לכל "הפה שאסר הוא הפה שהתניתו": "בחיובא דלינתא אלא מדרבנן, דהם הצריכו והם התירו לסמוך באמירתן של אלו, וכוונת בדיקתם להאמינם במידת דלאו דאורייתא".

11 חמנה "התניתה" מצייג גם משנה וגם ברייתא (ראה י"ג אפסטיין, **מבוא לנוסח המשנה** (ירושלים, תשי"ח), עמ' 884). יש לציין כי אצל חלק מהראשונים, דוגמת הרא"ש ונ"כ גריסת כ"י ענעלאו: ת"ש דתניא]. הנוסח הוא "תניא": בירושלמי (ראה להלן), המימרה מופיעה ללא ציון כלשהוא לפני, אך תופעה זו של השמטת "קידומות" רוחות בירושלמי (ראה, לדוגמא, יח אלבק, **מחקרים בביריתא ובהספיקא** (ירושלים, תשי"ד), עמ' 4), ואכמ"ל בעניינה.

12 למשמעות תוכנה המדויקת של "נאמנותו זו" - האם מתירייתא היא לבדיקתו של אדם אחר שבידק או לבדיקתו של נשים עצמן - ראה להלן. בהקשר זה יש לציין לדברי של "רבינו שלמה" שהובאו בראב"ה, חלק ב, עמ' 60, "דיאביוטול מהימני", וראה הערת אפסטיין שם.

13 כך עולה, לכאורה, מניסוח החלכה אצלו. שיטתו של הרמב"ם בסוגייה זו צריכה עיון לעצמה, ולא ניתן בה כאן.

14 מקצתם, מכל מקום, דוגמת הר"ף, אינם מתירייתא לעניין זה כלל והדבר אומר "דרשני".

מדוע דווקא במצווה זו אמרו על נשים ש"יעצלוניות הן"²², ולא לגבי שאר מצוות? מהו "בודקות כל שהוא כל שהוא"? האם נמדע שני איפיונים אלה - עצלות ובודקה יכל שהיא - מצדקיסים? את נאמנותן בבודקה חמץ, ושנא יש להפריד בין "נאמנות הנשים" (שורה 3 בירושלמי דלעיל) לבין נמוק זה "מפני שהן עצלות" (ויומר ששהי מימרות נפרדות הן, והקביעה הראשונה (ינשים עצמן הן נאמנות" (ויקשרה לזו של אחריה (ימפני שהן עצלות"?)

למן ימות ראשונים, נתחבטו רבותני²³ בפירוש הדברים, ורובם "ודשו אותם לנאמי". כפי שהראינו לדעת לעיל, בעלי התוספות²⁴ פירשו, כדרכם בהרבה מקומות, את סוגיית הירושלמי כמי שעולה בקנה אחד עם סוגיית הבבלי. לפיכך נטו לפרש את סוף דברי הירושלמי, "עצלוניות הן", במשמעות שלילית, לאמר: בודקה חמץ צריכה "קדוק גדול", יש בה "טוירחה יתירה" וממילא היה מקום לומר שנשים, ש"יעצלוניות הן" לא יהיו נאמנות להעיד עלילה²⁵, אלמלא חידושים של חכמים שמכיוון שמדובר במצווה דרבנן - הם חייבה והם האמינו נשים עלילה.

22 הצעות שונות חוטלו בעניין זה. ראה לדוגמה, תוספות רי"ד על אתר שהציע לומר שמכיוון שמדובר בבית של אחר - אין הנשים טורחות לבדוק יפה. ולפי"ז לו היה מדובר בבית-שלהן - היו נאמנות. ראוי לעין בחקשר זה לאבות דרבי נתן, נ"ב, פרק מה (מהד' שכטר, עמ' 126), שצ"ק אלון ר"י תמר, בעל "עלי תמרי": "אדבע מדות בנינים אבל לא באנשים: הנשים גורגרינות, קנאיתיות, עצלותות וגורגרינות... עצלותות מניין? שנאמר (בראשית יח, ז): "מהרי שלש סאים" רבי יוסי אומר: כשם שנתנו ד' מדות [אלה] במשם, כך נתנו באנשים: האנשים גורגריים, קנאיים, צוותיים ועצלוים... עצלוים מנין? שנאמר (בראשית מה, ט): "מהרו ועלו אל אבי" (וראה "עלי תמרי" שם. הצעות להגות הנוסח אינה מאוששת בעדי הנוסח הראשוניים או המשניים).

23 יש לומר, את האות ל"כ ש"בעלל הירושלמי" מובחקים כמו דבין תנאל (ובעקבותיו הרי"ף), בעל העיטור, הי"ח זרועי" ובעל חרוקת אגוס מזכירי כל את דברי הירושלמי כאן, תם שמקצתם מפרשים את סוגיית הבבלי.

24 תוספות פסחים ד', ע"ב ד"ה חמנות. ראה לעיל. בדרכים (וחלקם, בעקבותיהם) הלכו אף חכמים אחרים. ראו, לדוגמה, דברי הרשב"א, חסמ"ג, הרשב"א (עין להם ר"ב רטנר, בחיבור "אהבת ציון וירושלמי", פסחים (וולגא, תרע"ב), עמ' 8-9, ובחשלות עמ' 136-137); מרדכי פסחים פ"א, סימן תקל; הרשב"א (עין לדבריו הר"י לייבמן (לקמן חערה 32), וכעת במהד' ליבוביץ, ירושלים, תשמ"ד, עמ' ט והערות שם); מהר"ם חלאוה על אתר; ראב"ה, ב' עמ' 60; ועוד כהנה וכהנה. לדרך זו נטה, כמדומה, אף חסמ"ג (ודברי חבאו גם בהגהות אש"ו, פסחים, פ"א, סימן ג: "ואע"ג דנשים נאמנות אף באורייתא... היינו בדבר שידועין הנשים שיש דאי אוסור, אבל על בדיקת חמץ

25 **סבורות שאין חמץ בחורין ובסקדון ונמנות מלבדך מפני עצלותן**.

שיטת הירושלמי: לית כאן "אפילו" נשים

בתלמוד הירושלמי (פסחים פ"א, כז, ע"ב), הובאה החלכה הבסיסית על דרך הסתם:

1. חכל נאמנין על בניעור חמץ אפילו נשים אפילו עבדים.
2. רבי ירמיה בשם רבי זעירא: לית כאן אפילו נשים.
3. נשים עצמן הן נאמנות
4. מפני שהן עצלות והן בודקות כל שהוא כל שהוא.

מסוגיית הירושלמי ניתן להסיק כדלחלן:

1. גם בגירסת נוסח המקור התנאי שעמד לפנינו נכתב "אפילו נשים", היינו שקיים חידוש בבודקה חמץ על ידי נשים (ועבדים¹⁹);

2. רבי ירמיה ביקש ל"הגיה" (לית כאן²⁰) ולמחוק מנוסח הברייתא את המלים "אפילו נשים".

פרשנות הירושלמי בדברי רבותינו הראשונים

טעמה של הלכה²¹, "נשים עצמן הן נאמנות מפני שהן עצלות והן בודקות כל שהוא כל שהוא", צריך פירוש. מהו "נשים עצלות"? ואם נפרשו, כבדרך כלל, במשמעות גנאי,

19 בירושלמי לא נזכר סוף הברייתא "אפילו קטונים", אך אפשר שאין כאן אלא השמטה מקריית, או ציטוט מכיון של ראש הברייתא בלבד מתוך תחה שהיונה ידע להשלמה, כדגל בירושלמי בכמה וכמה מקומות (ראה, לדוגמה, י"ג אפסטיין (לעיל, הערה 11), עמ' 796 לעניין המשנה).

20 מונה זה שגור בלשון הירושלמי, ובא דרך כלל ל"הגיה" קטנים בנוסח המשנה. ראה, לדוגמה ירושלמי מגילה פ"ב רח"ד (ע, ע"ב), ופסחים בצירוף התמיד "באשרת לישן היא מתנהא", ואפשר שאף כאן לפנינו מונח "מקוצר", וכוונתו שתיבת "נשים" הושגרה לברייתא עקב שכיחות הצירוף: נשים, עבדים וקטונים". למקורו: נוספים, ראה מ" קוסובסקי, **אוצר לשון תלמוד ירושלמי**, ה (ירושלים, תשי"א), עמ' 269-271. וראה י"ג אפסטיין (לעיל, הערה 11), עמ' 439.

21 מלכתחילה, ניתן היה לחבוך שהיא חלק אינטגרלי מהווה המשך לדברי רבי ירמיה ונתינת טעם בדבריו, וניתן לומר שהיא "סתמא דמרא".

לית כאן אפילו נשים' - סמי מכאן נשים, נשים עצמן אין נאמנות' - כך צריך להיות, כלומר: כל עצמן אין נאמנות בדבר זה שהיא שירחא כדמפוש ואייל' מפני שהן עצלניות והן בודקות כל שהוא כל שהוא, ולא כל הצורך.

גם מפרשים אחרים²⁹ נטו כה וכה בפירוש הירושלמי, ומשארורכתו לא עלתה להם בדרך המלך, פירשו כל אחד מהם לפי דרכו. הר"ש ליברמן³⁰ עמד על דברי הראשונים, איש איש לשיטתו, ובסיכומן, כך דומה, הכריע - אם כי על דרך הסתם - לא כדברי הרוב אלא כדברי המאירי וה"שדה והשע"י, שיבואו להלן.

"נשים בודקות יפה יפה, ויש מפרשים בהלפד ואין דברייהם כלום"

לעומת כל החכמים שזכרו לעיל, בולטת מסורתם של חכמי פרובאנס שדעתם, כד נראה, לא היתה נוחה מן התירוץ ש"עצלנותו" של נשים, ודווקא במצווה זו, הצריכה את חכמים לחדש ש"נאמנות הן" עליה. מתוך כך ניסו לפרש את המקורות - הן חכבלי והן הירושלמי - בדרך שונה.

אחד המונחים הצריכים ביאור בסוגיית הירושלמי דלעיל הוא "ותן בודקות כל שהיא כל שהוא". כאמור לעיל, רוב הראשונים פירושוהו על דרך השלילה (כתקשרו הרגיל של המונח בלשון חכמים): "יכל שהוא" - מעט, היינו הנשים, ש"עצלנותו" הן, אינן בודקות יפה יפה אלא רק "יכל שהוא כל שהוא", מקצת שבמקצת, ולפיכך היה מקום לומר שאין לסמוך עליהן.

הפנים"ן דן בדברי התוספות, וביקש לתלות שאלת נאמנותן של נשים בבודקות הפש בשאלה האם חובה של מצווה זו היא מדאורייתא או מדרבנן. עיי"ש.

31 ר"א, לדוגמא, "עיון וירושלים" על אחר.
32 ר"ש ליברמן, הירושלמי פשוטו (ירושלים, תרצ"ה), עמ' 374-375.

מחרת²⁶ (פסחים פ"א, סימן ג) משמע שלפחות לפי דעה אחת בירושלמי, "מחיקת" הנשים מן הבריייתא באה לומר שאין הנשים נאמנות כלל, מחמת עצלנותן: "בירושלמי שלישי איכא מאן דאמר לא תתני נשים לפי שהן עצלניות והן בודקות כל שהוא"²⁷.
דוברים מפרשים יותר בעניין זה מצויים בדברי הר"ן (פסחים פ"א, א, ע"ב ד"ה אמרי²⁸). את דברי רבי ירמיה בירושלמי - "לית כאן אפילו נשים" - הוא מבין כהוכחה לכלך שנשים נאמנות גם לתחילה ולא רק בדיעבד. לפיכך הוא מקשר לכאן את המשך דברי הירושלמי (בנוסף שלפנינו): "נשים עצמן הן נאמנות". לעומת זאת, את המשפט דאחרון בירושלמי - "מפני שהן עצלות" הוא מייחס לחכם אחר, החולק וסובר שנשים אינן נאמנות מפני עצלותן ולפי שאינן בודקות כראוי, אלא רק "יכל שהוא".

בירושלמי בודקות יפה יפה, ויש מפרשים בהלפד ואין דברייהם כלום

גם פרשני הירושלמי ה"קלאסיים" נתחבטו בפירוש דבריו. ר' זוד פרנקל²⁹, בעל "קרבן דהעדה" הבין שהמשפט האחרון, "מפני שהן עצלות והן בודקות כל שהיא כל שהוא" אינו חלק מדברי רבי ירמיה, אלא חוזר לראש הדברים ומבחר מדוע נאמר בבריייתא "אפילו נשים":

סתמא דש"ס קאמר טעמא דמאן דתני אפילו נשים אבל הנשים עצמן אינן נאמנים מפני שהן עצלניות והן בודקות מעט מעט ואינן בודקות יפה.
גם בעל "פני משה", ר' משה מרגלית, נתקשה בפירוש הירושלמי, ושלא כדרכו³⁰, נטה מפני הקושי להגיה נוסחו:

26 רא"ש פ"ק א, סימן ג. וראה דבריו בתוספות הרא"ש (לעיל) הערה 15, וגר"א, יו"ד, ס"ק, ס"יק בת. בדרך זו חלבו גם ראשונים אחרים. ר"א, לדוגמא, דברי רבינו ירוחם, תולדות אדם וחוה, נתיב תמישי, ח"א (תחבוא גם רטור, אהבת ציון וירושלים כאן, עמ' 9), שסיים: "וגמרא דילן עיקר".
27 כפי שחזיר הר"ש ליברמן לקמן, הערה 32, תחא אשר תחא חבנת דברי הרא"ש, אין לומר שהיה לפניו שוני בבירסא, אלא העניין תלוי בחבנת דברי הירושלמי.
28 בניגוד לדעות הראשונים אחרים הבין הר"ן שגם בבבל יש שתי הלכות שונות: שתמא דבריייתא (ויתגותה"ו) מדברת - כפסט לישונה - על נאמנות הנשים לגבי עצם הבודקה, ורק תמישי דברי הסוגיית מדברים בעדות אשה לגבי אחר שבודק.
29 ב"תוספותיו", "שיירי קרבן", תביא את דברי הרא"ש שהובאו לעיל ונתקשה בהם. ראה לעיל.
30 ראה משה"ל עליו במאמרו, "יר' משה מרגלית ופירשו" פני משה" על החלמוד הירושלמי, דב"ד הקונטרס העולמי האחד עשר למודעי ההלכות, חטיבה ג, כרך ראשון, עמ' 213-220. בחיבורו "מראה

באמצעות פרשנות שונה של המקורות. כך, לדוגמה, כתב רבי מאיר ב"ר שמעון המעילי מנרבנות, בעל "ספר המאורות"³⁶:

ומשום עבדים וקטנים הוא דאיצטריך ליה האי טעמא [=ד"המינהי רבנן כדרכבן], אבל נשים - אפילו באורייתא מהימני ככל דבר שער אחד נאמן.

נאמן לגישה זו, מבניא תלמידיו(?) רבינו מנחם³⁷, בתערוותיו ל"יד החזקה" (חמש ומצה ב, יז) פירוש מתודש בדברי הגרונדל³⁸:

וכירושלמי לית כאן נשים מתוך שהן עצלניות בדקיות כל שהן. ולא פליג אנמר'א לידן דהכי מפשינן ליה:

מתוך שהן עצלות ואין להן דבר שיהיו טרודות בו, הן בודקות הכל, ולא התפרך לומר אפילו נשים, שבדיקתן יפה מבדיקת אנשים.

גם בן דורו, רבי מנחם המאירי³⁹, הולך בכיוון דומה, אך מרחיב את הדברים ומבאר:

וכתלמוד המערב אמרו על סוגיה זו לית כאן נשים, מתוך שהן עצלניות בדקיות כל שהן.

ועיקר הפירוש בו לית כאן נשים, כלומר לא הוצרכנו להכשיר בדיקתן מטעם זה, שמתוך שהן עצלניות בדקיות כל שהן, רוצה לומר: עושות מלאכה במתן ואין טרודות בעסקים אחרים, ובדקיות כל שהן, רוצה לומר: בכל כוחן יפה יפה, על דרך מה שאמרו גם כן [=כירושלמי לעיל, פ"א ה"א, כז, ע"א] למה לאור הגר? מפני שהנן בודק כל שהוא⁴⁰.

ויש מפרשים אותו בהפך ואין דכריהן כלהם.

³⁶ ספר המאורות למסכת פסחים, מחדר רמ"ו בלוי (ניו יורק, תשי"ד), עמ' רמג. ראה גם ספר המכתם למסכת פסחים (מחדר רמ"ו בלוי, ניו יורק, תשי"ט), עמ' י.

³⁷ על תולדותיו, ראה א' חורבליץ, **מבוא לספר המנוחה** (ירושלים, תשי"ט), ושם, בעמ' 63 לגבי ניסוי לירושלמי. דומה שאין זה מקרה שרבינו מנחם מנלה יחס "מיוחד" לנשים אף לעניין הסיבה בליל הסדר, ראה לקמן.

³⁸ פירושים מחודשים מעין אלה משתלבים, כמובן, עם עיוסקם של חכמי פרובנס בירושלמי בכלל, שמו המפורסמות הוא. ראה, לפי שעה: ר"ש ליברמן, "משהו על מפרשי קדמונים לירושלמי", **סרי"ל למארכס**, חלק עברי (ניו יורק, תשי"ט), עמ' רפס [=מחקרים בתורת א"י, עמ' 298 ואילך].

³⁹ בית הבחירה, פסחים ד, ע"א, מחדר רמ"ו קליין (ירושלים, תשי"ד), עמ' יד. חלולת האפשרות (הישיבה או באמצעות מסורות משותפות) בין דברי המאירי לדברי רבינו מנחם צריכה עיון נוסף. ראה לפי שעה, חורבליץ (לעיל) חערה 37, עמ' 28: "היו ידועים לתמאירי פירוש רבינו מנחם, וכנראה שרבינו מנחם היה יותר זקן ממנו, אבל שניהם היו תלמידיו של ר' ראובן בן חייס". ורחלן, שם, עמ' 98-94.

⁴⁰ והוסף עליו בעל "ישיבת החושע" על אחר והובא גם אצל הרי"ש לכרמן (אן): "ומה שאמר [=התמאירי] דתלמידי בופוס מורה כפירוש זה, כלומר כיון דאמר ילל שהוא כל שהוא, שני פגמים, חכך קאמר דבדקין בדיקה יפה דככל דבר העשה במהירות ובבת אחת, אי אפשר להיות בו השלמות בתכלית".

לעומת זאת, בתשובת רבינו זרחיה בעל "המאור"³³, מתכמי פרובנס, מובלסת התלבטותו (בעקבות חכמים שקדמו לו) בדברי הירושלמי, וכיוון שלא נראו בעיניו - בקיש לדחותם; והוסף והציע - בשם חכם אחר - פירוש חדש בו:

ואע"פ שמצינו בירושלמי לית כאן נשים, שמתוך שהנשים עצלניות הן בודקות כל שהוא, איך אנו סומכים בהן על דברי הירושלמי.

ויש מי שמפרש: מתוך שהן עצלניות אין להן דבר אחר שיהיו טרודות בו, הן בודקות הכל ואפילו מה שאינן צודקין?]. ואין כאן דרך לומר אפילו נשים שבדיקתן יותר יפה מבדיקת אנשים.

דומה שתקושו להבין סוגיה זו הפוסלת, מעיקרה (אלמלא חידוש שחידשו חכמים), את נאמנות הנשים בבדיקת חמש הביאו את הרב"ד מפיסקווינא³⁴, ל"יתקן" את גירסת תבבל:

ואמרי אנו ברקנה. - אמר אברהם: דאפילו באורייתא הרי מהימני... שאם לא כן אך אדם סומך על אשתו בניקור הכשר ובדיקות שהוחזקו בתולעים.

אלא הכא [=עיקר הנוסח בבבלי] לא דאמרי אנו ברקנה, אלא דאמרי 'בדיק ליה מאן דהוא', גבי עדות דואי אין סומכים על עדותן במקום שנתחזק אסורא דאורייתא, אבל לגבי ביעור - הימינהו רבנן כדרכבן...

גם חכמי פרובנס בדורות שלאחריהם, הורו לחתור - ולתחילה - בדקיתן של נשים. הם עשו כן הן באמצעות קביעת הלכה המתירה לנשים לבדוק לכתחילה³⁵, והן

³³ התשובה ראתה אור בשני נוסחאות: אחת, בסוף "ספר המאורות" על מסכת חולין (ניו יורק, תשי"ד), ונוסח שלם יותר בתוך "תשובות רבינו יעקב מירמגו", קובץ על יד ס"ח ז (תשי"ח), סעיף ה. התשובה שבה נדפסה על ידי ג' צינער, **אוצר פסקי הראשונים על הלכות פסח** (ברוקלין, תשמ"ח), עם הערותיו של אל שושנה. לאחרונה ממש נפרסמו קטעים נוספים שנשמטו במחזורת בלוי. ראה: הרב ג' חסידה, "ספר המאורות על מסכת חולין - קטעים חדשים והשלמות", **מוריה כא** (רמז), שבט תשנ"ח, עמ' ג-ג. החווה לדברי הקצרים על אחר, ב"מאור הקסין" (א), ע"ב בופי הרי"ף, ד"ה תא).

³⁴ בהשוואתו על המאור על אחר, א, ע"ב בדפי הרי"ף, ד"ה ואמר.

³⁵ כך, לדוגמה, על דרך הסתם בדבר בעל המנהג (מחדר רפאל, עמ' תלז): "והאם האשה מכבדת את הגבית לסתמו על בדיקתה - **צריכה להבדל על ביעור חמץ**, ואם לחקל על בעלה שיבדוק מהרה - אינה צריכה ברכה ואינה צריכה לחיזהו". וכיוצא בארוחות חיים, ר"ש חלכות חמץ ומצה (ירושלים, תשס"ח), קנד, ע"ב: "נשים ועבדים וקטנים בדקין, ואפילו לא בדקו בעצמן אלא שאמרו ויאנו באיש פלוני שבדיק" - נאמיים.

בין כך ובין כך למדנו, שככל שמדובר בחכמי פרובאנס - יש לדרוש "עצלותו" של נשים בבדיקת המצ לשבח ולא לגנאי, לברכה ולא לקללה.

חגיגות השונות לעניין "עצלותו" של נשים נכרות היטב אף בדברי פוסקים אחרונים, לעניין הלכה למעשה. המחבר (שו"ע או"ח תלז, ד) מביא את הלכת נאמנותן של נשים בדיעבד, על בית מושכר שבדקן, ונראה שהוא מנסה דבריו, כדרכו, בעקבות הרמב"ם⁴⁴. אכן, באופן בולט משמיט ר' יוסף קארו קטע אחד המופיע בדברי הרמב"ם, שממנו עולה שכשרות הנשים לבדוק אפילו **לכתחילה**: "הכל כשרים לבדיקה ואפילו נשים ועבדים וקטנים"⁴⁵. לאור זאת, ולאור דברי הראשונים והאחרונים שצוטטו לעיל, לא יפלא שה"משנה ברורה" על אתר מעור⁴⁶: "אף שבדיעבד אם אמרו שבדקו אין צריך לחזור ולבדוק, מכל מקום **לכתחילה אין נכון לצוות לאלו לבדוק**, שהבדיקה יש בה טורח גדול ויש לחוש שמא יתעצלו".

לא כן כתב בעל "ערוך השלחן", שכמו בסוגיות אחרות אף כאן בולטת עצמותו ההלכתית⁴⁷. ראש לכל, פתח בציטוט הברייתא הקובעת ש"הכל נאמנים על בדיקת המצ, אפילו נשים, ועבדים וקטנים". לאחר מכן מביא הוא את דברי הירושלמי חנו"ל, מסתפק בפירושו, מביא את דעת ה"מגן אברהם" שנטוה להחמיר ולאסור מלכתחילה על בדיקת נשים, ומכל מקום לעניין הלכה מסקנתו של בעל "ערוך השלחן" ברורה:

האידיא נשי רידן בודקות יותר טוב ומחטטין אחר משהו חמץ ורוחצין ומנקין כל המקומות ומקדיקות יותר מאנשים.

- 44 דומאות לעניין חיחס שבין ניסוח ההלכות בשו"ע לעומת הרמב"ם, מביא מי אלו, **המשפט העברי** (ירושלים, תשמ"ח), עמ' 1664 אולך.
- 45 אכן, ייתכן כמובן לומר שיהא הוא תלמי"ו, ואף לפי חר"י קארן, נאמנותו להעיד על בדיקתו של אחר היא רק מטעם שכשרותו חזק לבדוק מלכתחילה, ו מכל מקום השמטת **קטע זה בלבד** מדברי הרמב"ם אומרת דרשני.
- 46 ובסוגי דומת, בשו"ע חרב, או"ח, תלז, ד: "והנשים עצלנותו חזק בודקות קיימא ואמרות יפה בדיקתו".
- 47 תיאר גישתו ההלכתית המיוחסת של בעל "ערוך השלחן" טרם זכה למקום שהוא ראוי לו. ראה לפי שעה, מי אלו, **המשפט העברי** (לעיל, הערה 44), עמ' 1208-1209.

היינו: מתוך דקדוק במינוחו המיוחד של הירושלמי, סבור המאירי ש"כל שהיא" אינו צריך להתפרש כ"מועט" במשמעותו השלילית דווקא, אלא יכול שיתפרש על דרך החיוב: כשם שהנר בודק "כל שהיא", אפילו בחורים ובסדקים, אף הנשים בודקות "כל שהיא, כל שהיא", לאט לאט ובמיתון⁴⁸, ו"עצלותו" שבתן - אין לדורשה לגנאי אלא לשבח:

דומני, שיש ליתן את הדעת לא רק לתוכן פירושו של המאירי, אלא גם לניסוחו החריף, שאינו רווח כל כך בחבוריו - "ויש מפרשים אותו בהפך ואין דבריהן כלום". ככלות הכול, יש לזכור, אותם "יש מפרשים" אינם פרשנים שוליים אלא הם רוב מניינם ובניינם של רבנותנו הראשונים!!!

אפשר שבניסוח חריף זה לעניין הפירוש הנכון בירושלמי - כמו במקומות אחרים בהם ברר לו רבינו המאירי דרך עצמאית בפירוש התלמוד ובתניבות ההלכה⁴⁹ - בא ליד בייטוי משהו מצפונות לבן, שבדומה לשאר חכמי פרובאנס לא נחה דעתו מפירושים של רוב הראשונים, שכל הנשים - "עצלותו" חזק פשוטן, ובדיקתן - כבדיקת שוטה וקטן

- 41 פירוש זה נתקבל אף על דעת הרדב"ן, בתשובתו שנופסה בשו"ת החדש מכתב יד [=חלק שמיני] (בני ברק, ח"ט ד) [=תשל"ח], סימן נא, והזכירו היישרד יהושע, בפירושו על אתר. אפשר שפירשנות זו נסמכת על החבחה בשימוש במונח זה בלשון חכמי או"ו ובלשון אמוראי בבל. ראה: מי בר אשר, "לשון חכמים", **לשונו לעם** מ[=קובץ לשונות הלשון, תשי"ז], עמ' 23.
- 42 חידושה שבהם, יחסו לראומות המדורים בדרכי הדתות לעניין עבודה זרה, ראו, לעניין זה: יו"כ"א, "סובלנות דתית ביטותו של רבי מנחם המאירי בהלכה ובפילוסופיה", **ציון** יח (תשי"ט), עמ' 15-30 [=הלכה וקבלה (ירושלים, תשמ"ז)], עמ' 291-306; או"א אורבן, "יישית הסובלנות של ר' מנחם המאירי - מקורה ומגבלותיה", **מקיסם בתולדות ההנהגה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה** (תל אביב, תשי"ז), עמ' 153-166; על ייחודה של תורת המאירי מביא אפולוגיקה להפמחה, **ציון** נא (תשמ"ח), עמ' 494; על ייחודה של תורת המאירי בתחומים אחרים, ראו המאמרים שצויינו אצל ר' קובר, **אוצר המשפט**, חלק א (ירושלים, תשל"ח), עמ' 478-479; חלק ב (ירושלים, תשי"א), עמ' 494; ולאחרונה: מי התברטל, "רבי מנחם המאירי: בין תורה לחכמה", **תב"צ** סג (תשי"ד), עמ' 63-118.
- 43 ברי שהשעה מעין זו צריכה אישור וביסוס אף ממקומות אחרים המצביעים על יחסם הכללי של המאירי - ושל חכמי פרובנס כולם - ל"מעמד האשה" (ראה לפי שעה מה שציון גרוסמן (לפמן), הערה 63) לעניין אלימות כלפי נשים; וראה להלן, לעניין חסיבת נשים, וא"י"ה עוד חזון למעוד להרחיב בסוגיה זו.